

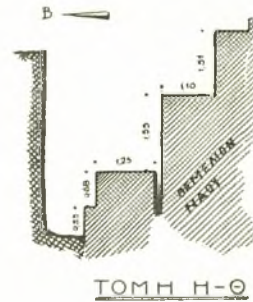
6. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΙ ΕΝ Τῷ ΕΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚῇ
ΝΑῷ, ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ

Ἡ κατ' Ὀκτώβριον διενεργηθεῖσα ἀνασκαφή εἰς τὸν περίβολον τῆς Ἁγίας Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης ἔφευρον ὀλίγα μὲν κινητὰ εὐρήματα εἰς φῶς, ἀπεκαλύφθησαν ὁμως δύο κτίρια, ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν παλαιότερον τοῦ ἥδη ὑπάρχοντος ναοῦ, τὸ δὲ ἄλλο νεώτερον τούτου.

Αἱ ἀνασκαφαὶ περιορίσθησαν μόνον εἰς τὰς δύο πλευρὰς τοῦ ναοῦ (εἰκ. 1) καὶ εἰς μὲν τὴν βορείαν ἐξηκολούθησα ἀνασκάπτων ἀνατολικώτερον τοῦ τελευταίου ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφέντος χώρου (ΠΑΕ 1936 σελ. 111 κέ) ἀνεῦρον δὲ εἰς βάθος 2,86 ἀπὸ τοῦ κρασπέδου τοῦ παραθύρου (τὸ ἔδαφος εὐρίσκεται περὶ τὰ 0,50 χαμηλότερον) τοῖχον πλάτους 1,25 (τομὴ Η-Θ εἰκ. 2). Ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ τοῦ τοίχου τούτου σχηματίζει μετὰ τῆς βορείας πλευρᾶς τοῦ θεμελίου τοῦ ναοῦ ὀξείαν γωνίαν. Εἰς τὸ σημεῖον τῆς συναντήσεως τῶν δύο τοίχων ὁ παλαιότερος καταστρέφεται ὑπὸ τῶν οἰκοδομούντων τὸν ναὸν τῆς Ἁγ. Σοφίας, ἵνα ἐπιτραπῇ ἡ ἀνέγερσις στερεωτέρου καὶ μεγαλειότερου θεμελίου· τὸ ὅτι ὁ τοῖχος εἶναι παλαιότερος τοῦ ναοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητον, καθ' ὅσον ἔχει λεπτὸν κονίαμα μέχρι τοῦ σημείου τῆς συναντήσεώς του μετὰ τὸ θεμέλιον ἢ ἐπίχρισις ἄλλως δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ, διότι ὁ ἐνδιάμεσος χώρος εἶναι ἐλάχιστος. Ἀσφαλῶς λοιπὸν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι παλαιότερος τοῦ 8^{ου} αἰῶνος. Διὰ τὴν ἀκριβεστέραν χρονολόγησιν αὐτοῦ δὲν δύνανται νὰ μᾶς βοηθήσουν τὰ κινητὰ εὐρήματα, διότι εὐρέθησαν θραύσματα ἀγγείων ἀπὸ τῶν ἐλληνιστικῶν ἥδη χρόνων μέχρι τῆς ἐποχῆς τῆς Τουρκοκρατίας.

Ὁ τοῖχος ἐκτίσθη δι' ἀργολιθοδομῆς, θὰ διεχωρίζετο δὲ κατ' ἀποστάσεις διὰ 2 ἢ 3 ἐπαλλήλων στρωμάτων μεγάλων πλίνθων· ἡ τοιχοδομία αὕτη εἶναι χαρακτηριστικὴ εἰς οἰκοδομὰς τῆς περὶ τὸν Μέγαν Κωνσταντῖνον ἐποχῆς. Ὅτι δὲ ὁ τοῖχος αὗτος ἀνῆκεν εἰς οἰκοδόμημα τῆς ἐποχῆς αὐτῆς θέλει καταδειχθῆ ἀσφαλῶς ἐκ τῶν κατωτέρω.

Ἐγκαταλείποντες πρὸς στιγμὴν τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ, ἐρχόμεθα εἰς τὴν δυτικὴν καὶ εἰς τὸ σημεῖον ἀκριβῶς, τὸ ὅποιον εὐρίσκεται ἀντικρὺ τοῦ σημείου, ὅπου εἶδομεν καταστρεφόμενον τὸν παλαιότερον τοῖχον. Εἰς τὸ μέρος λοιπὸν τοῦτο ὑπάρχει τοῖχος τοῦ αὐτοῦ πάχους (1,25) πρὸς τὸν ἀνωτέρω ἀναφερόμενον, ἐπὶ πλέον δὲ καὶ παράλληλος πρὸς αὐτόν· ὁ τοῖχος ἐξικνεῖται πρὸς ἀνατολὰς εἰς ἀπόστασιν 25 καὶ πλέον μέτρων, δὲν ἐγένετο δὲ δυνατόν νὰ εὕρω τὸ τέρμα του λόγῳ τεχνικῶν δυσχερειῶν· πρὸς δυσμὰς

Εἰκ. 2. Τοῦ βορ. τοίχου.

καταστρέφεται ὡς εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν. Ὁ τοῖχος ἀνῆκεν ἀσφαλῶς εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ οἰκοδόμημα μὲ τὸν προαναφερθέντα διὰ τοὺς ἑξῆς λόγους:

α'. Τὸ αὐτὸ πάχος. — β'. Ἡ αὐτὴ τοιχοδομία - ἀργολιθοδομὴ μετὰ παρενθέτων πλινθίνων στρωμάτων — καὶ γ'. Ἡ αὐτὴ κατεύθυνσις, δηλαδὴ τὸ παράλληλον αὐτῶν.

Περὶ τοῦ μεγάλου τούτου οἰκοδομήματος ἐλάχιστά τινα δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μετὰ βεβαιότητος. Φαίνεται ὅτι τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο, τὸ ὅποιον ἦτο πλατύτερον κατὰ τι τοῦ σημερινοῦ ναοῦ, ἦτο πιθανῶς ἐστεγα-σμένον διὰ ξυλίνης στέγης, διότι εὗρον στρῶμα λεπτὸν ἀπηνθρακωμένου ξύλου. Τὸ κτίσμα τοῦτο ἦτο διακεκοσμημένον διὰ τοιχογραφιῶν, τῶν ὁποίων πλεῖστα εὐρέθησαν ὑπολείμματα, δυστυχῶς ὅμως τόσον μικρὰ τεμάχια, ὥστε καθίσταται ἀδύνατον νὰ συμπεράνη τις μετὰ βεβαιότητος περὶ τοῦ θέματος. Ἐκ τῶν τεμαχίων, τῶν ὁποίων τὰ περισσότερα ἦσαν ἐρυθρὰ καὶ μέλανα, μόνον μικροὶ κλάδοι κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῶν, δὲν δύναται ὅμως νὰ συναχθῆ ἕκ τούτου ὅτι ἡ διακόσμησις ἦτο τυχὸν ἀπρόσωπος.

Ποῖα ἡ διαίρεσις τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ποῖον τὸ δάπεδον δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῆ διὰ τῶν ἐφετεινῶν ἀνασκαφῶν. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τοίχου διατηρεῖ ἀκόμη κονίαμα, ἀπομιμούμενον πλάκας ἐπενδύσεως πλάτους 0,67 (βλ. βορείαν πλευρὰν τῆς εἰκόνης 3), ἡ δὲ ἐξωτερικὴ πλευρὰ (βλ. νοτίαν πλευρὰν εἰκόνης 3) μᾶς δίδει στοιχεῖα ἀκριβεστεράς χρονολογίας τοῦ οἰκοδομήματος. Τὸ ἀνώτερον τμήμα τοῦ σφζομένου τοίχου, τὸ ὅποιον διαιρεῖται εἰς ἄνισα τμήματα διὰ πλινθῶν, εἶναι ἐκτισμένον δι' ἀργολιθοδομῆς ὡς καὶ τὸ κάτω, ἀλλὰ διὰ μικροτέρων λίθων καὶ διὰ χρήσεως μεγάλης ποσότητος κονιάματος ἢ τοιαύτη ποσότης κονιάματος ἐπέτρεπε ἰδιαιτέραν χάραξιν διὰ τοῦ μυστηρίου, οὕτως ὥστε νὰ δημιουργοῦνται γραμμαὶ ἀκαθορίστου σχήματος. Ἀπαρallάκτως ὁμοίᾳ τοιχοδομίᾳ συναντᾶται καὶ εἰς τὰ ἀναμφισβητήτως ἀρχικὰ τμήματα τοῦ Ἀγ. Γεωργίου (Βυζαντινὸν Μουσεῖον), ὃ ὁποῖος εἶναι κτίσμα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα σύγχρονον πρὸς τὴν ἀψίδα τοῦ Γαλερίου.

Ὅθεν μετὰ βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εὐρισκόμεθα πρὸ ἀγνώστου μέχρι σήμερον μεγάλου κτίσματος τῶν ἀρχῶν περίπου τοῦ 4^{ου} μ. Χ. αἰῶνος.

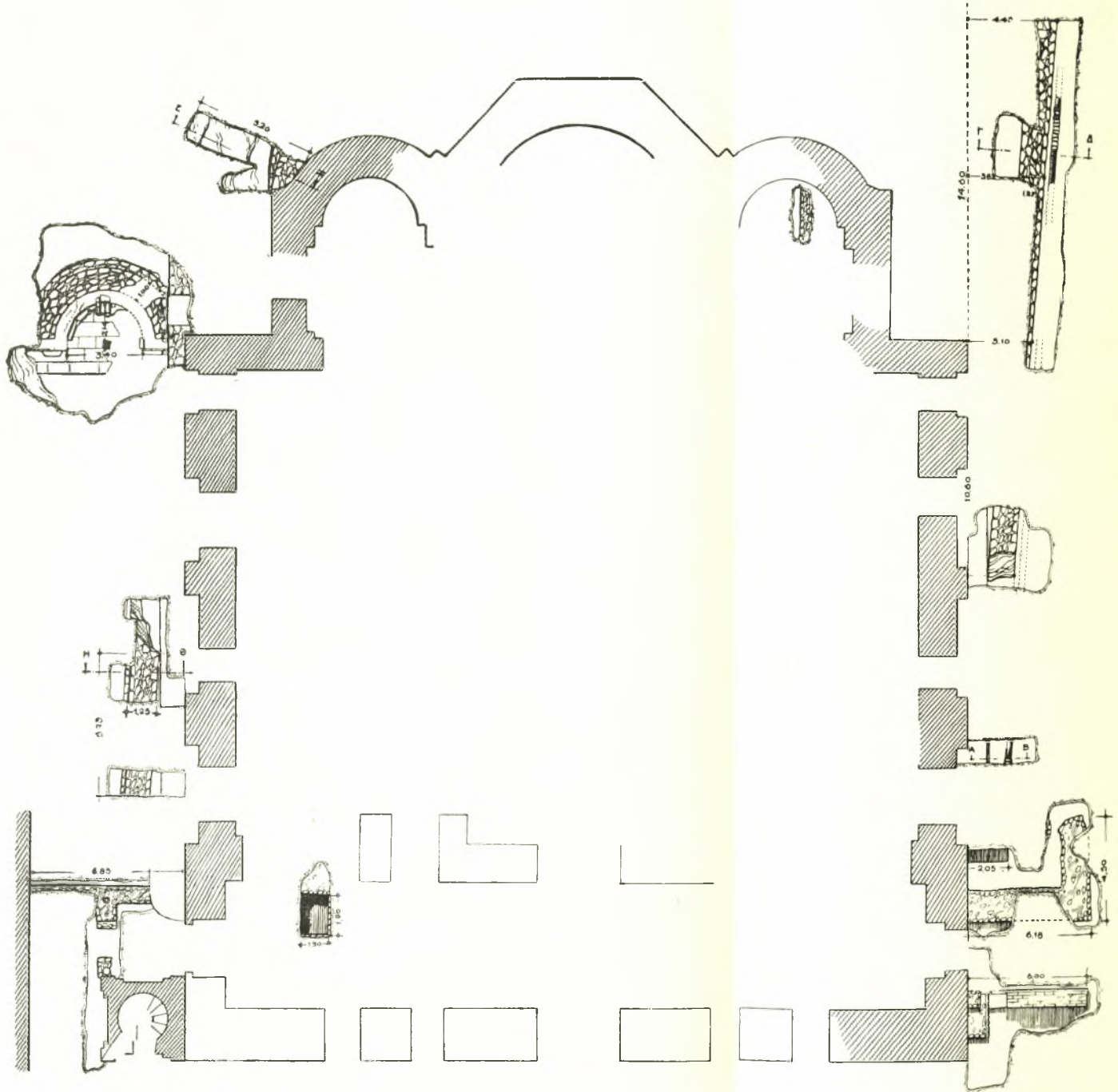
Τὸ εὐρεθὲν εἰς ἱκανὸν βάθος νόμισμα τοῦ Ἀρκαδίου δὲν ἀντίκειται πρὸς τὰ ἀνωτέρω.

Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο διὰ νὰ ἐξακριβωθῆ ἢ τε ἀρχιτεκτονικὴ του μορφῆ καὶ ἡ χρησιμότης του ἀπαιτεῖ ἀκόμη πολλὴν καὶ ἐπίπονον σκαφικὴν ἐργασίαν.

Ἐπανερχόμεθα νῦν καὶ πάλιν εἰς τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ναοῦ.

Εἰς τὴν βορειανατολικὴν γωνίαν ἀκριβῶς καὶ εἰς ἐλάχιστον βάθος ὑπὸ τὸ σημερινὸν ἔδαφος εὐρέθη τοῖχος (περίπου 0,75 ὑψ.) ἀψίδος παρεκκλησίου προσηρηθέντος πρὸς τὸν ναὸν (βλ. εἰκ. 1). Εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ἀψίδος

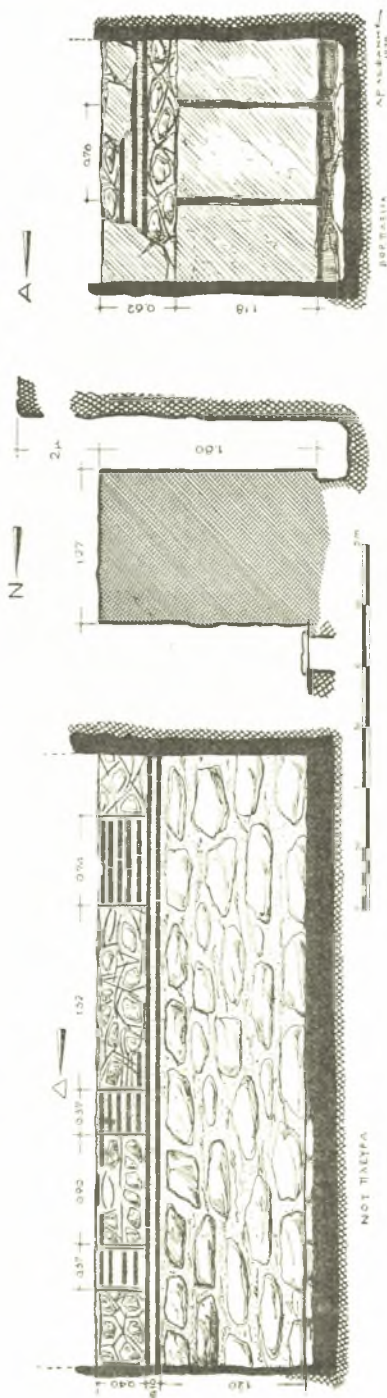
Παρένθετος Εικών

ΕΙΚ. 1. ΑΓΙΑ ΣΟΦΙΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ. ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΩΝ (1936 - 38).

σφύζονται σαφῆ τὰ ἴχνη κυκλικοῦ συνθρόνου, ἀποτελουμένου ἐκ λεπτῶν μαρμαρίνων πλακῶν, τῶν μὲν κατακορύφων, τῶν δὲ ὀριζοντίων. Εἰς τὸ μέσον τοῦ συνθρόνου ἀρχιεπισκοπικὴ ἔδρα διακόπτει τὸν κύκλον. Διεσώθη δ' εἰσέτι μικρὸν ὑποπόδιον πρὸ τοῦ συνθρόνου. Τὸ Ν τμήμα τοῦ συνθρόνου εἶναι σχεδὸν τελείως κατεστραμμένον, τὸ δὲ Β διατηρεῖται κάκιστα, οὐχ' ἦτιον ὅμως τόσον, ὥστε νὰ καθορισθῇ τὸ μέγεθος τοῦ παρεκκλησίου μετ' ἀκριβείας, ὡς φαίνεται τοῦτο εἰς τὸ σχέδιον. Τὸ δάπεδον ἀποτελεῖται κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ λεπτῶν ὀρθογωνίων πλακῶν, προσηρμοσμένων οὕτως ὥστε νὰ διαγράφονται λεπτότατοι ἄρμοι. Ἔργασία προσεκτικὴ καὶ ἐπιμεμελημένη.

Εἰς τὸ μέσον τῆς ἀψίδος εὐρέθη τὸ ἐγκαίνιον τοῦ παρεκκλησίου, ἀποτελούμενον ἐκ μαρμαρίνων λεπτῶν πλακῶν (ἀνὰ μίαν εἰς ἐκάστην τῶν 4 πλευρῶν, μίαν διὰ τὸ δάπεδον καὶ μίαν διὰ τὸ κάλυμμα). Δυστυχῶς οὐδὲν εὐρέθη ἐντὸς αὐτοῦ καὶ οὐδεμία ἐπιγραφή ἐφανερώθη διὰ νὰ δυνηθῶμεν νὰ πιστοποιήσωμεν εἰς μνήμην τίνος ἐτιμᾶτο τὸ παρεκκλήσιον. Κατὰ τὴν ἐκσκαφὴν τοῦ χώρου εὐρέθησαν μικρότατα τεμάχια τοιχογραφιῶν, ἀτινα ὅμως δὲν ἐπέτρεπον χρονολόγησιν, οὐχ' ἦτιον ὅμως μικρὸν τμήμα προσώπου ἐπέτρεψε νὰ πιστοποιηθῇ ὅτι τῆς αὐτῆς ἀκριβῶς τεχνοτροπίας ἦτο καὶ ἓν ἄλλο τεμάχιον μεγαλύτερον, τὸ ὁποῖον εὐρέθη δυτικώτερον εἰς τὴν αὐτὴν πλευρὰν

Εἰκ. 3. Τοιτὴ μεσημβρινοῦ τοῖου Γ - Δ τῆς Ἁγ. Σοφίας τῆς Θεσσαλονίκης.

ἐπὶ μαρμαρίνης πλακός. Ἡ τοιχογραφία αὕτη ἀποτελεῖ τμήμα συνθέσεως, ἐκ τῆς ὁποίας διετηρήθησαν τρεῖς κεφαλαὶ καὶ ἐκ τούτων ἡ μία εἶναι εὐδιακριτωτέρα (εἰκ. 4). Ἡ τέχνη τῆς ὁμοιάζει πρὸς τὰ Μωσαϊκὰ τῶν Ἁγ. Ἀποστόλων τῆς Θεσσαλονίκης, ἅτινα εἶναι χρονολογημένα εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 14^{ου} αἰῶνος (1312-1315) (πρβ. A. Grabar L'art byzantin, Paris 1938. πίν.81 κατὰ φωτογραφίαν Ἄνδρ. Ξυγγοπούλου).

Ἐκ τῆς χρονολογήσεως τῆς τοιχογραφίας ταύτης ἄγεται τις εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ τὸ ὄλον παρεκκλησίον εἶναι τῶν

Εἰκ. 4. Τοιχογραφία τοῦ παρεκκλησίου.

χρόνων τούτων, διότι ἡ διακόσμησις μικροῦ παρεκκλησίου, ὡς τὸ ὑπὸ συζήτησιν, εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι εἶναι σύγχρονος πρὸ τὸ κτίριον, καὶ πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἔρχεται καὶ ἡ κακὴ τοιχοδομία χαρακτηριστικῆ τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων καὶ ἡ πλημμελεστάτη θεμελίωσις: θραύσματα κιόνων, τμήματα κιονοκράνων, συνονθύλευμα παντὸς εἶδους προχείρως καὶ ἀτάκτως ἐκτισμένον, μαρτυροῦν ἐποχὴν ἀπέχουσαν καλῆς ἀρχιτεκτονικῆς παραδόσεως.

Αἱ ἀνασκαφικαὶ ἐργασίαι ἀπέβλεψαν τέλος εἰς τὴν ἔρευναν τῶν θεμελίων τοῦ ναοῦ. Τεράστια ὄντως θεμέλια, ἐξικνούμενα εἰς βάθος 6,30

(τομὴ ΑΒ', ΕΖ, ΗΘ), ἐπιμελέστατα ἐκτισμένα, στηρίζουν τὸν ἔξωτερικὸν τοῖχον. Εἰς βάθος δὲ 1,31 ἀπὸ τοῦ σημερινοῦ κρασπέδου τῶν παραθύρων τὸ θεμέλιον εὐρύνεται πρὸ τὰ ἔξω κατὰ 1,10 περίπου. Εἰς σημεία, ὅπου τὸ βάρος εἶναι μικρόν, ἡ προεξοχὴ αὕτη δὲν ὑπάρχει καθόλου. Ἀναλόγως δὲ τοῦ βάρους, τὸ ὅποιον ἔχουν νὰ ὑποβαστάσουν τὰ θεμέλια, ἀφάνεται ἡ προεξοχὴ κατ' ἀνάλογον σχέσιν, ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὴν τομὴν ΕΖ', ὅπου ὁ μὲν βορ. τοῖχος τῆς προθέσεως στερεῖται τελείως τοιαύτης προεξοχῆς, ἡ δὲ ἀψὶς τῆς ἰδίας, λόγῳ τοῦ ὅτι ἔχει νὰ ὑποβαστάσῃ τὴν πίεσιν τοῦ ἡμιθολίου, βαίνει ἀξονομένη ὅσον ὁ κύκλος προχωρεῖ πρὸς τὸ μέσον. Ἡ τοιαύτη ἐπιμέλεια καταδεικνύει ὅτι τὸ σχέδιον καὶ ἐκτέλεισις τοῦ ἔργου ὑπῆρξαν ἐνιαῖα, καὶ ὅτι ὁ ναὸς οὗτος κτίζεται ἐπὶ θεμελίων νέων δι' αὐτὸν κατασκευασμένων διὰ τῆς ἐρεῦνης τῶν θεμελίων εἰς τὸ ἔξωτερικὸν δύνανται ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν προγενεστέραν μου ἀνασκαφὴν (ΠΑΕ 1936, 112) νὰ διαπιστωθῇ τὸ πλάτος τῶν θεμελίων, τὸ ὅποιον μόνον διὰ τὸν ἔξωτερικὸν τοῖχον φθάνει εἰς ἕξ μέτρα καὶ 60 ἑκατοστά!

Παρατηρητέον ὅτι τὰ θεμέλια εἶναι ἐλαφρῶς ἐπικλινῆ πρὸς τὰ ἔξω (τομὴ ΑΒ' εἰκ. 5) τὸ δὲ κονιάμα τῶν εἶναι λευκόν, δὲν περιέχει δηλαδὴ ὡς ἡ τοῦ ἄνω τοῦ ἐδάφους οἰκοδομῆ μικρότατα θραύσματα κεράμου, ἅτινα προσδίδουν εἰς τὸ κονίαμα ἐρυθρὰν ἀπόχρωσιν. Εἶναι δέ, ὡς γνωστόν, στερεώτατον τὸ κονίαμα τοῦτο, ἅμα δὲ καὶ ἐλαφρόν.

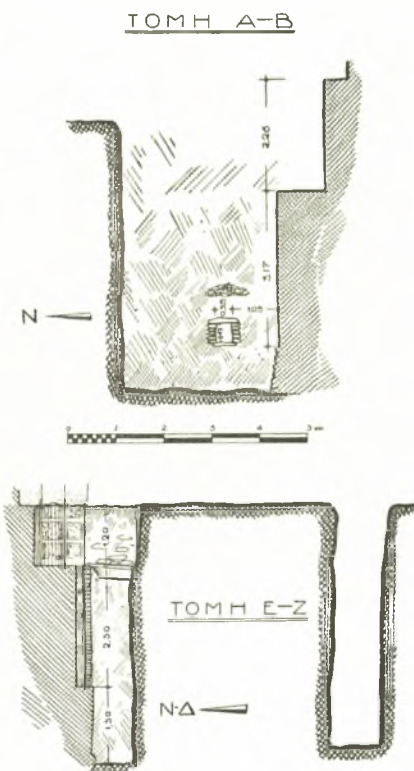
Εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ναοῦ εὐρέθη εἰς πλάτος 5,20 ὕδωρ, ὅπερ εὐρίσκεται καὶ εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον πρὸς τὸ ἐν τῇ χριστιανικῇ κρύπτῃ, τῇ εὐρισκομένη εἰς τὸ παραπλεύρως πρὸς τὸν ναὸν κείμενον Ῥωμαϊκὸν νυμφαῖον.

Εἰς τὴν τομὴν ΕΖ' (εἰκ. 5) ἔσκαψα εἰς ἱκανὸν βάθος πρὸς τὸ ΒΑ μέρος τῆς τάφρου, ἵνα πιστοποιήσω ἂν ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ σημείου τούτου ὁ τοῖχος τοῦ προμνημονευθέντος μεγάλου οἰκοδομήματος, ὡς ὅμως καὶ ἐκ τοῦ σχεδίου καταφαίνεται, οὐδὲν ἐφάνη ἕγχο.

Κατὰ τὴν ἐσκαφὴν τοῦ νοτίου τοίχου τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος ἀνεῦρον εἰς βάθος 3,80 καὶ ἐφαπτόμενον τοῦ τοίχου ὀχετόν, ὅστις ἔχει ῥύσιν πρὸς δυσμᾶς, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν τομῶν ΓΔ' (ὅπου ὁ ὀχετός εἶναι εἰς βάθος 3,80) καὶ ΑΒ' (ὅπου εὐρίσκεται εἰς τὰ 4,20) εἰς ἀπόστασιν δηλαδὴ 28 περίπου μέτρων ἔχει κλίσιν 0,40. Ἀκολουθεῖ δὲ τὴν κατεύθυνσιν τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος καὶ πέραν τοῦ σημείου τῆς καταστροφῆς αὐτοῦ.

Αἱ ἐργασίαι ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ναοῦ περιορίσθησαν καὶ ἐφέτος εἰς τὴν ἀπομάκρυνσιν κονιάματος· α') εἰς τὴν ὄροφὴν τοῦ νάρθηκος καὶ β') εἰς τὸν γυναικωνίτην. Εἰς τὸν νάρθηκα ἐπιστοποιήθη ὅτι τὸ σταυροθόλιον τῆς νοτίας πλευρᾶς (1) εἶναι μεταγενέστερον καὶ κατεσκευασμένον κατὰ διάφορον ὅλως τρόπον τοῦ χαμηλοῦ θόλου τῆς βορείας (2). Εἰς τὴν εἰκ. 6 φαίνεται ἡ διάφορος κατασκευή.

Ἡ ὑπόνοια, τὴν ὁποίαν ἐξέφρασα (ΠΑΕ 1936, 116), ὅτι εἰς τὴν ΝΔ γωνίαν τοῦ νάρθηκος ἦτο ἄλλοτε ἡ κλίμαξ, φαίνεται ἐπικυρουμένη τοσοῦτω μᾶλλον, καθόσον καὶ εἰς πλεῖστα ἄλλα Βυζαντινὰ μνημεῖα παρατηρεῖται

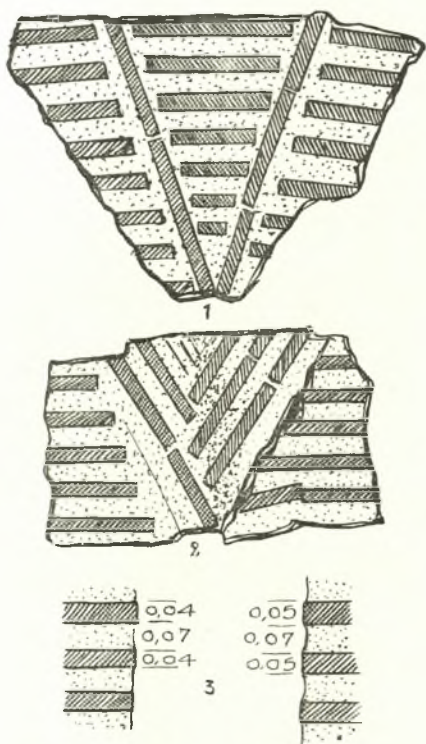

Εἰκ. 5. Τομαὶ βορ-ἀνατολ. τοίχου.

ἡ ὁμοία ἔλλειψις κλιμακοστασίου ἀντικαθίσταται δὲ αὕτη διὰ προχείρου μᾶλλον ἢ ἤττον κλίμακος ἐντὸς τοῦ νάρθηκος (π.χ. Παρηγορήτισσα Ἄρτης, ΑΔ 5 (1919) βλ. κάτοψιν α' ὄροφου σελ. 31 (Ἄ. Ὀρλάνδος), Παναγία Χρυσοκεφάλου Τραπεζοῦντος, Ἀρχ. Πόντου 4 καὶ 5 (1933) ἐν Μητροπολίτου Χρυσάνθου

Ἡ Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος σελ. 383. Ἡ Παναγία τῶν Χαλκιέων ἐν Θεσσαλονίκη, κακῶς δημοσιεύεται παρὰ Diehl — Le Tourneau — Saladin, Les monum. chr. de Salonique Paris 1918 πίν. L μετὰ κλίμακος, διότι αὕτη δὲν ὑπάρχει! Ἐπίσης παραδείγματα ἔχομεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸν ναὸν τὸν ὀνομαζόμενον Kalendar, τὸν τοῦ Παντεπόπτου (πρβ. A. v. Millingen, Byz. churches in Constantinople London 1912, σελ. 178, 217).

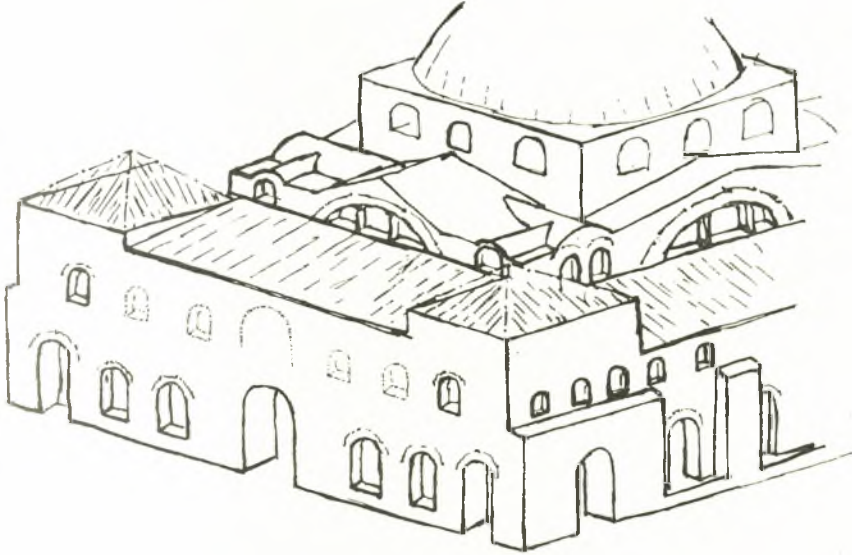
Εἰς τὸν γυναικωνίτην ἐπιστοποίησα τὴν ὑπαρξιν ἐνὸς παραθύρου, εἰς τὴν βορ. πλευρὰν μετὰξὺ τοῦ πρώτου (ἐκ Δ) καὶ τοῦ δευτέρου παραθύρου ἀκριβῶς εἰς ὃ σημεῖον σήμερον ὑπάρχει μικρὰ καὶ στενὴ ἐκ 4 βαθμίδων κλιμαξ' διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ κλιμαξ αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀρχική, πρᾶγμα ὅπερ καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς τοιχοδομίας τοῦ τοίχου τοῦ παραπλεύρως πρὸς αὐτὴν εὐρισκομένου. Περαιτέρω ἡ ἀπομάκρυνσις τοῦ κονιάματος εἰς τὸν γυναικωνίτην ἀπέδειξε ὅτι καὶ τὸ τμήμα τὸ περὶ τὴν σημερινὴν εἴσοδον ἔχει

Εἰκ. 6. Τοιχοδομικαὶ λεπτομέρειαι τοῦ νάρθηκος.

μετασκευασθῆ εἰς τουρκικοὺς πιθανῶς χρόνους, οὐχ' ἤττον ὅμως παρατηρεῖ τις ὅτι ἡ δευτέρα σειρὰ τῶν παραθύρων τῆς βορείας πλευρᾶς, ἣτις εἶναι τῶν τῶν τελευταίων Βυζαντινῶν χρόνων, κίττειται εἰς τοῖχον ὀλιγώτερον παχὺν τοῦ ἀρχικοῦ, ὃ δὲ ἀρχικὸς τοῖχος, ὅπου δηλαδὴ ὑπάρχει ἡ πρώτη σειρὰ τῶν παραθύρων, ἔχει τὸ αὐτὸ πάχος καὶ τὴν αὐτὴν τοιχοδομίαν πρὸς τὸ δυτικώτερον τμήμα τοῦ βορείου τοίχου, τοῦ τμήματος δηλαδὴ τὸ ὅποιον ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ πλάτος τοῦ νάρθηκος, τὸ ὅποιον ἔχει καὶ παχύτερον τοῖχον εἰς τὸν α' ὄροφον ἐν εἴδει πλατείας ἀντηρίδος. Τὸ αὐτὸ ἐπαναλαμβάνεται καὶ εἰς τὴν νοτιάν πλευρὰν. Ἐκ τούτου συνάγεται ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὰς 2 γωνίας

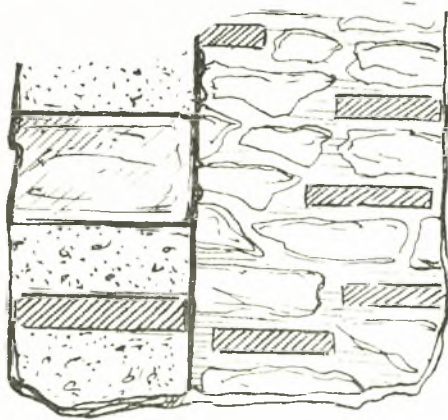
τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὴν δυτικὴν πρόσοψιν ἐδημιουργοῦντο μικραὶ προεξοχαὶ ἐν εἴδει χαμηλῶν πύργων (εἰκ. 7). Πάντως ἡ τοιαύτη ὑπόθεσις δεῖται ἐπιμελε-

Εἰκ. 7. Σχέδιον ἀναπαραστάσεως τῆς προσόψεως.

στέρας ἔτι μελέτης καὶ ἐξετάσεως ἵνα πιστοποιηθῆ ἡ ἀκριβεστέρα μορφή τῶν πύργων αὐτῶν. Ἡ τοιαύτη ἐργασία δύναται μόνον κατόπιν τῆς ἀπομακρύνσεως τοῦ νεωτέρου Τουρκικοῦ κονιάματος νὰ γίνῃ, διὰ τοῦ τρόπου δὲ τούτου θὰ φανῆ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τῆς προσόψεως, τὸ ὁποῖον πάντως δὲν ἦτο λείον, ὡς φαίνεται σήμερον λόγῳ ἀκριβῶς τοῦ κονιάματος.

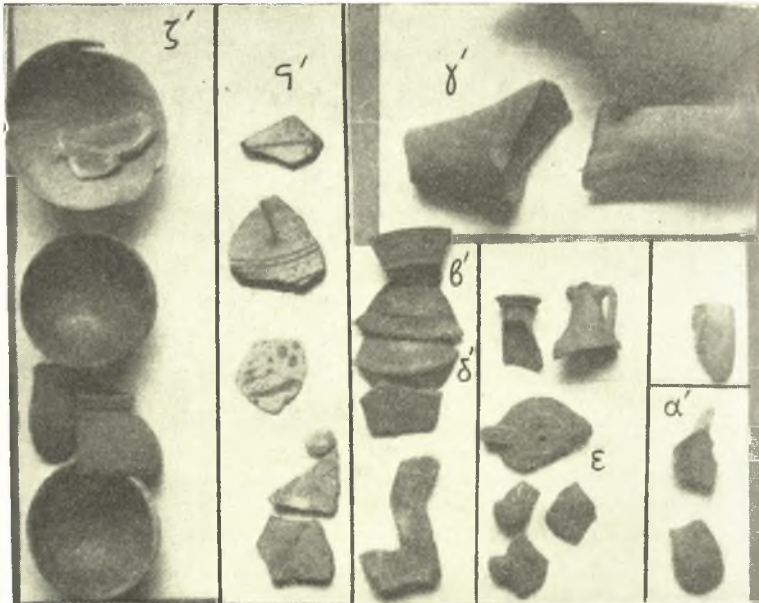
Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ πρόσοψις εἶχε διάφορα ἐπίπεδα, κοσμουμένη πιθανῶς διὰ τυφλῶν τόξων. Τὸ τοιοῦτον ἐπιστοποιήθη διὰ τῆς ἀπομακρύνσεως μικροῦ τμήματος κονιάματος ἄνωθεν τῆς γωνίας τοῦ β' ἀπὸ τοῦ βορείου παραθύρου τῆς προσόψεως καὶ εἰς ὕψος περίπου 2,50 ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ παραθύρου.

Εἰκ. 8. Τοιχοδομικὴ λεπτομέρεια τῆς προσόψεως.

Εἰς τὴν εἰκ. 8 φαίνεται ἡ συμπλήρωσις τοῦ τυφλοῦ τόξου διὰ κατοπέχου τουρκικῆς λιθοδομίας.

Κινητὰ εὐρήματα (εἰκ. 9), ἅτινα ἐναπέθεσα εἰς τὸ Μουσεῖον, εὗρον ὀλίγα σχετικῶς καὶ ἄνευ ἰδιαιτέρας ἀξίας. Μνημονεύω ἐνταῦθα κυρίως (α) τὰ δύο μικρὰ θραύσματα ἀγγείων Ἑλληνιστικῶν χρόνων, ἴσως μάλιστα τοῦ 4^{ου} π. Χ. αἰῶνος (εὐχαριστῶ τὸν κ. Μακαρώναν ἐπιμελητὴν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης, ὅστις ἐφείλκυσε τὴν προσοχὴν μου ἐπὶ τῆς σπάνεως τοιαύτης ἐποχῆς ἀγγείων ἐν

Εἰκ. 9. Διάφορα κινητὰ εὐρήματα.

αὐτῇ ταύτῃ τῇ Θεσσαλονίκῃ). Τὰ ἄλλα δὲν παρουσιάζουν οὐδὲν τὸ ἐνδιαφέρον, τῶν πλείστων δὲ μόνον μικρὰ θραύσματα εὐρέθησαν. Μελανὰ ἀγγεῖα (β), σφραγιστὰ διὰ μικρῶν ἀνθεμίων, ὀξυπύθμενοι ἀμφορεῖς (γ), terra sigillata (δ), μικρὰ λυχνία (ε), βυζαντινὰ πινάκια (ς) καὶ ἰσλαμικὰ δοχεῖα μονόχροα (ζ), εἶναι ἀρκετὰ κοινὰ εὐρήματα, ὥστε νὰ μὴ γίνῃ μεγαλύτερος περὶ αὐτῶν λόγος ἐνταῦθα.

Νομίσματα εὗρον τρία ἐν ὄλῳ τοῦ Ἀρκαδίου 395 - 408

1) Α 17 DNARCADI [] Προτομή τοῦ Ἀρκαδίου δεξιᾷ.
VIRTVS [EXE] RCI

Νίκη στέφουσα τὸν αὐτοκράτορα.

J. Sabatier Paris 1862 Pl. IV 17.

Λέων VI ὁ σοφὸς 886 - 912

2) X 25

LEON [BA SIL) eus ROIZ:
 Προτομή αὐτοῦ κατ' ἐνώπιον
 LEO[p]
 EBΘEOBA
 SILEVSR
 OMEOM

B. M. C. Pl. LI. 13

3) X 18 Τελευταίων βυζαντινῶν αυτοκρατόρων.

Εἰς τὴν διαπίστωσιν τῶν ἀνωτέρω νομισμάτων με ἐβοήθησεν εὐγενῶς προσφερθεῖσα ἡ κ. Βαρούχα-Χριστοδουλοπούλου τοῦ Ἐθνικοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου, ἣν καὶ εὐχαριστῶ θερμῶς.

ΜΑΡΙΝΟΣ Γ. ΚΑΛΛΙΓΑΣ

7. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΚΑΒΑΛΑΙ ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΠΕΡΙΞ

Α. Ἀνασκαφή ἐντὸς τῆς πόλεως Καβάλας καὶ τοῖς πέριξ. Ἡ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Παρθένου ἐν Καβάλα ἐφετεινὴ σκαφή ἐντοπισθεῖσα δυτικῶς τοῦ μαρμαρίνου τοίχου τ. μ. τῆς εἰκόνας 1 ΠΑΕ 1937 σ. 60 (βλπ. καὶ ΑΕ 1936 σ. 31 εἰκ. 43-45) ἔφερεν εἰς φῶς πλεῖστα ὅσα μαρμάρινα ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ διαλυθέντος μεγάλου Ἰωνικοῦ περιπτέρου ναοῦ τῆς Θεᾶς. Ἐκείντο δὲ ἄλλα μὲν ἐν τῇ ἐπιχώσει καταπεσόντα ἐκ τῆς ἀρχικῆς των θέσεως, ἄλλα δὲ καὶ τὰ περισσότερα ἦσαν ἐντετοιχισμένα ὡς οἰκοδομήσιμον ὑλικὸν εἰς τοίχους καὶ θεμελιώσεις νεωτέρων χρόνων. Ὁ τρόπος βεβαίως τῆς εὐρέσεως καὶ ἡ κατάστασις των οὐδόλως συμβάλλουν εἰς τὴν γνῶσιν ἔστω καὶ μικροῦ τινος μέρους τῆς τοπογραφίας τοῦ Ἱεροῦ. Εἶναι ὁμως ἀρκούντως ἐνδιαφέροντα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ, ἐφ' ὅσον τινὰ ἐξ αὐτῶν διὰ πρώτην φορὰν ἀνευρίσκονται μεταξὺ τῶν μέχρι τοῦδε περισυλλεγέντων μελῶν τοῦ διαλυθέντος κτηρίου. Ἐκ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν μελῶν: δόμων, σπονδύλων κίωνων, τεμαχιῶν γείσων καὶ ἄλλων θραυσμάτων, τῶν ἀνευρεθέντων ἐκεῖ ἄξια ἰδιαίτερας μνείας εἶναι τὰ ἑξῆς:

1) Μαρμάρινος τροχίλος βάσεως Ἰωνικοῦ κίονος προφανῶς ἐκ τῶν πετρῶν τοῦ ναοῦ (εἰκ. 1). Μάρμαρον Θάσιον· διάμετρος 0,86 μ. ὕψος 0,24 μ. περιφέρεια ὑπόκοιλος, κοσμουμένη ὑπὸ τριῶν διπλῶν δεσμῶν ὀριζόντων δύο πλατείας ἀυλακώσεις. Εἰς τὸ κέντρον ἀμφοτέρων τῶν σφαιρικῶν ἐπιφανειῶν του ὑπάρχουν τόρμοι διαμέτρου 0,045 μ. καὶ βίθους 0,050 μ. συνδέοντες τὸν τροχίλον πρὸς τὸ στυλοβάτην καὶ τὴν ἐλλείπουσαν σπεῖραν (βλπ. ΑΕ 1936